

מהות כנסת ישראל

ותכונת חייה

פרק מתוך הביאור לקובץ "אורות ישראל"

הרב אהרן איזנטל

דברי הקדמה

במשך כארבעה עשורים מוסר הרב אהרן איזנטל בישיבת הגולן שיעור בספר "אורות" של מרן הרואה הרב קוק זצ"ל. שיעוריו של הרב איזנטל מהווים יסוד מוסד בבניין האמוני של בחורי הישיבה. במהלכם מתבררים בסבלנות וביסודיות מושגים בהשקפה הציונית דתית מבית מדרשו של הרב זצ"ל, ומוקנים כלים ללמידה עצמאית של כתביו.

עתה ביקשו תלמידים להפוך דברים שבעל פה לתורה שבכתב. בימים אלה אנו עמלים בישיבה ביחד עם הרב על כתיבת ספרו העוסק בקובץ "אורות ישראל", ומתבסס על השיעורים שנמסרו במהלך השנים בישיבה. דרך הכתיבה מבקשת לשמר את אופי השיעורים בביאור יסודי ומדויק, ברור וקולח, המציג את הרעיון של דברי הרב בכל פסקה בפני עצמה, לצד מקומה במארג הכללי של פרקי הקובץ.

לפניכם הביאור לפסקה הראשונה בקובץ "אורות ישראל" מתוך הספר העתיד לראות אור בע"ה.

כנסת ישראל היא תמצית ההויה כולה, ובעולם הזה נשפע תמצית זו באומה הישראלית ממש, בחומריותה ורוחניותה, בתולדתה ואמונתה. וההסתוריה הישראלית היא תמצית האידיאלי של ההסתוריה הכללית, ואין לך תנועה בעולם בכל העמים כולם שלא תמצא דוגמתה בישראל. ואמונתה היא התמצית המסולת והמקור המשפיע את הטוב והאידיאליות לאמונות כולן, וממילא הכח המבקר את כל המושגים האמוניים, עד שיביאם למדרגת שפה ברורה לקרא כולם בשם ד', ואלהיך קדוש ישראל אלהי כל הארץ יקרא!

כנסת ישראל היא תמצית ההויה כולה, ובעולם הזה נשפע תמצית זו באומה הישראלית ממש.

1 אורות ישראל א, א. המבנה של הפסקה שלפנינו מהווה דוגמה טיפוסית לסגנון כתיבתו של הרב. פסקאות רבות בכתבי הרב נפתחות במשפט שמופיע בו קביעה מסוימת, הנחת יסוד המהווה תשתית להמשך הפסקה, והמשפטים הבאים מרחיבים, מסבירים, ומבארים אותה. לעתים המשפט השני מציג את הניגוד למשפט הראשון, ומתוך ההנגדה נולד הצורך להעמיק בביאור הקביעה והנחת היסוד, בביאור שיתפרש על פני המשפטים הבאים. את הפסקה הרב חותם פעמים רבות בפסוק או בצירוף פסוקים, ועל רקע הרעיון הכללי של הפסקה נוצקת משמעות חדשה, שונה ממשטם של כתובים, וזהו אחד מהחידושים בכתיבת הרב.

הנושא בו עוסקת הפסקה הראשונה של הקובץ "אורות ישראל" הוא הגדרתה של "כנסת ישראל", הופעתה בעולם ותכליתה. מושג זה, שמופיע כבר במשנת תנאים, משמש אבן הראשה במשנת הרב ובמיוחד בקובץ זה, ומשום כך יש להידרש לו בפתיחת הדברים. ואף שהרב כתב ש"אין להגדיר את מהותה של כנסת ישראל בגבולים מיוחדים ובתוארים מוגבלים" (לקמן, פסקה ג), אין כוונתו שלא ניתן להגדיר את המושג "כנסת ישראל" בשפת אנוש, אלא שבהיותה "תמצית ההויה כולה" הרי היא מקיפת כל, ולכן אי אפשר להגביל את תיאור תכונתה, ולהעמידה על תכונה מסוימת בלבד. בפסקאות הבאות נמצא תיאורים נוספים ל"כנסת ישראל". אין ההגדרות הללו סותרות אחת את רעותה, ויש לראות כל אחד מתיאורים אלו כמציג זווית ראייה נוספת, כך שמכל ההגדרות יחדיו תעלה תמונה שלמה יותר.

על מנת להעמיק את הבנתנו במשמעותו של מושג זה, נעיין בפירושו של הרמב"ן לפסוק "וְהָיָה בְּרַךְ אֶת אֲבְרָהָם בְּכָל" (בראשית כד, א):

ולרבותינו בזה ענין נפלא. אמרו "נה' בְּרַךְ אֶת אֲבְרָהָם בְּכָל" ... אחרים אומרים בת היתה לו ובכל שמה... אחרים חדשו בפירוש הכתוב הזה ענין עמוק מאד, ודרשו בזה סוד מסודות התורה, ואמרו כי "בכל" תרמוז על ענין גדול, והוא שיש להקב"ה מדה תקרא "כל", מפני שהיא יסוד הכל, ובה נאמר: "אֲנֹכִי ה' עֹשֶׂה כָל" (ישעיה מד, כד), והוא שנאמר: "וְיִתְרוֹן אֶרֶץ כָּל הוּא" (קהלת ה, ח), יאמר כי יתרון הארץ וטובה הגדולה השופע על כל באי עולם בעבור כי בכל היא, והיא המדה השמינית מ"ג מדות, ומדה אחרת תקרא בת נאצלת ממנה, ובה הוא מנהיג את הכל... והיא שנקראת "כָּלֵה" בספר שיר השירים, בעבור שהיא כלולה מן הכל, והיא שחכמים מכנים שמה "כנסת ישראל" במקומות רבים, בעבור שהיא כנוסת הכל.ⁱ

הרמב"ן הסביר שהמושג "כנסת ישראל" משמעו "כנוסת הכל", וכי זו המידה שמנהיגה את העולם, והיא מופיעה בעם ישראל. יש לבאר ממה מורכב כינוס זה, ומהי שייכותו המיוחדת לישראל.

הרב סולובייצ'ק בספרו "ימי זיכרון" (עמ' 60) ביאר את דברי הרמב"ן:

הרמב"ן נתן לנו הגדרה של כנסת ישראל: כנסת - אין פירושה אסיפת אנשים, ולא איחוד ואיגוד של יהודים, שאפשר למנות אותם במספרים חשבוניים, אלא ריכוז ומיזוג מטפיזי-רוחני של כוחות נפש וכשרונות מנוגדים זה לזה של סברות ודעות הסותרות זו את זו לחטיבה לאומית אחת. כנסת ישראל היא אפוא הסך הכל של כל הכוחות המנוגדים שהקב"ה העניק אותם לבריאה בכללה ולאדם בפרט.

בתוך כנסת ישראל מותכות וממוזגות מידות, שהן מנוגדות זו לזו: דין ורחמים, נצח והוד. כל מידה בפני עצמה אינה מושלמת בזה העולם, אלא ביחד עם המידה שכנגדה. רק על ידי הסינתזה שבתוך "בכל" מקבלת כל מידה ומידה את תיקונה ומתנשאת על ידי כך לדרגת השלימות.

אם כן, מדברי הרמב"ן למדנו שהמושג "כנסת" פירושו כינוס של הכוחות, המידות וההופעות האלוהיות המנוגדות והמשלימות הנמצאות בעולמות העליונים המטאפיזיים. כוחות שונים אלו משפיעים על העולם הגשמי ומופיעים בו בצורות שונות. "כנסת ישראל" משמעו כינוס כל הכוחות הללו בעם ישראל.ⁱⁱ

עולה מכאן שהאומה הישראלית שונה בשורשה ובמהותה משאר האומות. זהו יסוד חשוב בהגותו של הרב שיתפרט בפרקים הבאים, ומבוסס על מקורות רבים ועל פרי רוחו של הרב, כפי שהעיד על כך בעצמו באיגרת ת"ט ב"אגרות הראיה" (ח"ב, עמ' סה):

אדון נעלה, החכם מר ש"י הורביץ. בתשובה על שאלתו בדבר היהדות ועתידותיה, הנני להביע בזה את דעתי, הנקלטת מהופעת כל מה שלמדתי וחשבתי בענין זה: כנסת ישראל איננה אומה כפי המובן הרגיל אלא התמצית האידיאלית של האדם, המופעה בתור קיבוץ חברתי ממולא בכל תכסיו, שנקרא "לאום" בדרך השאלה, מפני שכל הקיבוצים המיוחדים שבבני אדם נקראים כן.²

² איגרת זו נכתבה ביפו בשנת תרע"ב לש"י הורביץ. הורביץ היה הוגה דעות שהוציא לאור כתב עת בשם "העתיד" - מאסף ספרותי מדעי לביור ענייני היהדות והיהודים. ב"העתיד" כתב שלעם ישראל למעשה אין עתיד, אומה זו פעלה בעברה את אשר

הרב פותח את תשובתו בקביעה שעם ישראל אינו אומה כשאר האומות; כל אומה היא קבוצה אנושית בעלת אופי תרבותי מסוים, המבדיל אותה משאר הקבוצות והלאומים שעל פני האדמה. מן ההכרח הוא שהאומה הזו תייצג רק גוון חלקי של המציאות, ומכאן ריבוי האומות הנפרדות זו מזו ואף נאבקות זו בזו. לא כן עם ישראל; יותר משישראל היא אומה, ישראל היא "כנסת", עם ישראל הוא כינוס המכיל בתוכו את כל הגוונים של רוח האדם. תובנה זו מסבירה היטב את השפעתו הנרחבת של עם ישראל על התפתחות האנושות, והיא גם ההסבר לנצחיותו של עם ישראל וייעודו, כפי שמסביר הרב בהמשך האיגרת:

את הופעותיה המרובות מגלה היא בתקופות שונות בגוונים שונים. יש מהן שהיא מגלה אותן על ידי עצמה, ויש מהן שגילוייה יוצא אל הפועל על ידי חלקים אחרים של האנושיות, על ידי גרמתה. והיא שואפת תמיד להתעלות למדרגה עליונה זו של רוחב נשמה, שלא תצטרך עוד לפזר את כוחותיה, בהופעות מפורדות פעם אחר פעם ומקום זולת מקום כי אם שכולם יתגלו בתוכה בהופעה ברורה וכוללת בבת אחת, בצורה של יצירת היסטוריה חדשה, או "ילכו גוים לאורה ומלכים לנגה זרחה" "ולה יקרא שם חדש אשר פי ד' יקבנו". וכך אומרת היא האגדה החודרת: "עתידין כל הנביאים כולם אומרים שירה בקול אחד, שנאמר: "קול צופיך נשאו קול יחדו ירננו, כי עין בעין יראו בשוב ד' ציון". ובשביל העתיד אידיאל האידיאלים הזה המובטח לכנסת ישראל, שהוא צפוי בבירור לכל החיים חיי האומה ברוח ובפועל, הננו מחזיקים את מעמד עמדתנו.

עם ישראל הופיע בעולם ב"הופעות מרובות", הוא הניח את היסודות לתרבות האנושית המתוקנת: הוא הנחיל לעולם את אמונת הייחוד שמקיפה היום את כל האנושות, הוא נתן לעולם את הכתבים המשפיעים ביותר על בני תרבות - את ספר הספרים ואיתו את ערכי המוסר והחירות, ועוד ועוד. הפלא הגדול הוא שהאומה הקטנה הזו השפיעה את ההשפעות העצומות ביותר על העולם לאורך ההיסטוריה בת אלפי שנים, הגם שברוב הזמן לא התאפשר לה לנהל חיי לאום תקינים, ולא עוד אלא שהיא גלתה לבין האומות, שרמסו את בניה והשמידו חלקים גדולים ממנה. ש"י הורביץ ייצג בדבריו את עמדת המיואשים מאפשרות של חזרת עם ישראל לחיים לאומיים אחרי גלות ארוכה כל כך. זו תפיסה הרואה את העתיד של ישראל בגלות כפרטים מעולים העתידיים להשפיע על העולם איש איש בדרכו ובמקומו, אך לא כאומה. לעומת זאת, הרב בדבריו כאן, הציג עמדה הפוכה שטענה שעל אף פיזורו הממושך והנרחב, עם ישראל שאף בכל העתים לשוב ולהתכנס בארצו, וכי תפקידה הגדול של כנסת ישראל כתמצית ההווה המרכזת את כל הכוחות האנושיים ומובילה את האנושות לתכליתה, עוד נכון לה.

הרב מצטט את דברי המדרש בסנהדרין צא, ב: "עתידין כל הנביאים כולם אומרים שירה בקול אחד, שנאמר: 'קול צופיך נשאו קול יחדו ירננו כי עין בעין יראו בשוב ה' ציון' (ישעיהו נב, ח)", ומבאר בהקשר זה את דברי המדרש באופן נפלא: לכל אחד מנביאי ישראל ישנו מסר עצמאי משלו, ולא תמיד ניתן לעמוד על הקשר בין המסרים השונים, אבל לעתיד לבוא "עתידין כל הנביאים כולם אומרים שירה בקול אחד", אף שכל נביא התנבא בעניין מסוים שנראה כעומד בפני עצמו, ודברי הנביאים נראים כמפוזרים ולא קשורים זה לזה, בסופו של דבר, בשוב ה' שיבת ציון, יתגלה כיצד הנבואות כולן ארוגות ליריעה אחת. כיוצא בזה, כינוס הכוחות המפוזרים והשונים והופעתם על ידי ישראל בארץ ישראל הוא העתיד האידיאלי שאנו מאמינים שיבוא. מתוך תקות העתיד הזו מצליחים ישראל לשרוד את טלטלות וייסורי הגלות באופן מעורר השתאות, תופעה שאין לה אח ורע בתולדות אומות העולם. המסקנה העולה מהדברים היא דחיית הצעתו של ש"י הורביץ להודיע על סיום תפקידו של עם ישראל ולרדת מעל במת ההיסטוריה:

פעלה, וכעת הגיע זמנה לרדת מעל במת ההיסטוריה כדרכן של אומות רבות. הורביץ ביקש מהרב לחוות דעתו על הדברים שכתב. הרב זעם על הדברים אך לא היה מוכן לפרסם את תגובתו ב"העתיד", ובמקום זאת פרסם את דבריו בשבועון "העברי" אותו ערך הרב מאיר בר אילן. התגובה של הרב התפרסמה תחת הכותרת "למהלך האידיאות בישראל", שנודע כמאמר חשוב ומרכזי בתורת הרב, בו נפרשת סקירה היסטוריוסופית על תולדות המין האנושי בכלל, ועל תולדות האומה הישראלית בפרט, ובו מוצג תפקידו הכביר של עם ישראל ונחיצות פעולתו לעולם. אף שאת התשובה המפורטת לא פרסם הרב בכתב העת של ש"י הורביץ, אנו מוצאים באיגרת שלפנינו דברים קצרים שכתב להורביץ בעניין.

ואנו, בעלי הנשמות של "הים הגדול שכל הנחלים הולכים אליו", לא נלך לרעות בשדה אחר, למצוא שם מי תמציות ומי בצעים. הים האידיאלי הוא עתידנו, וכן אמר משה איש האלוהים בתפילתו: "שבענו בבקר חסדך, ונרננה ונשמחה בכל ימינו. שמחנו כימות עניתנו, שנות ראינו רעה, יראה אל עבדיך פעלך והדרך על בניהם".

בעוד שש"י הורביץ הציג לישראל להתבולל תרבותית באומות העולם, קובע הרב שאין לנו לרעות בשדות זרים, שכל שניתן למצוא בהם אלה "מי תמציות ומי בצעים", מימי שלוליות מעופשים. עם ישראל גבוה מעל כל אלה, זכינו בנשמה אלוהית ובתורה אלוהית, הננו בעלי נשמות השייכות לים הגדול אליו זורמים כל הנחלים. כל נחל מסמל זרם תרבותי אחר, עד שנמצא שעם ישראל מאגד את כל זרמי הרוח וזרמי התרבות הראויים שבעולם. לתפקידנו האידיאלי הזה אנו עתידים לחזור. כך נותן הרב משמעות חדשה לדברי משה: "וּנְרַנְנָה וְנִשְׂמְחָה בְּכָל יְמֵינוּ" (תהלים צ, יד), בדרך כלל מבארים את המילים "בְּכָל יְמֵינוּ" על פי המושג "ימים", ריבוי של המילה "יום" ששייכת לממד הזמן, אלא שכאן מבארם הרב על פי המילה "ימים", הריבוי של המילה "ים", השייכת לממד המקום. באופן זה מתפרש הפסוק כולו כתפילה שנזכה למלא תפקידנו לאגד את האנושות וגווינה השונים כמו מי הנחלים הזורמים אל הים הגדול ומתאחדים בו.

אם כן, מדברי האיגרת נמצאנו למדים שהמושג לאום בעם ישראל נאמר על דרך ההשאלה בלבד, הואיל ו"לאום" מבטא פירוד וחלקיות, ואילו "כנסת ישראל" מייצגת כינוס ושלמות.

באלו שטחים נפגוש את עקרון התמציתיות של כנסת ישראל? הרב מסמן ארבעה תחומים כוללים ועיקריים בהופעת עם ישראל:

בחומריותה ורוחניותה, בתולדתה ואמונתה.

הופעתה של "כנסת ישראל" - כינוס כל הגוונים והתופעות של האנושות - משתלשלת מן העולמות העליונים אל סדרי הופעתו של עם ישראל בעולם הזה, וזאת בארבעה רבדים: בחומר, ברוח, בתולדות ובאמונה. שלושה רבדים מתוך הארבעה הם שלושת קומות נר"ן (נפש, רוח ונשמה) של האומה: "חומריותה" - נפש; "רוחניותה" - רוח; "אמונתה" - נשמה. ועליהן הוסיף הרב גם את "תולדתה" - ההיסטוריה הישראלית. המקובלים קבעו שחיי האדם מורכבים משלושה ממדים: נפש, רוח ונשמה. ה"נפש" הינה שם למכלול הצדדים הגופניים של האדם, ה"רוח" עניינה הופעת הצד הרוחני של חיו, וה"נשמה" היא הביטוי לחלק האלוהי והייחודי שבו. אחד מן החידושים הגדולים של הרב העובר כחוט השני לאורך כל ספר "אורות", הוא שישנו גם נר"ן לאומי,³ דהיינו שגם חיי האומות מורכבים משלושת הממדים הללו, "נפש" האומה הם הכוחות הקיומיים שלה, דוגמת הכוח הכלכלי, מוסדות השלטון והמעמדות החברתיים; "רוח" האומה הוא אופי האומה הבא לידי ביטוי בתרבותה ובכוחות היצירה שלה; "נשמת האומה" היא הופעת האמונה והמוסר, המשפט והצדק, שאיפת הדעת וההשכלה שבאומה. כנסת ישראל מופיעה בעולם הזה כ"תמצית ההויה" בשלושת המרכיבים הללו, ועליהם מוסיף הרב את ההיסטוריה, את תולדות האומה בהופעותיה השונות על בימת ההיסטוריה האנושית. בנושא זה הרב מתעכב במיוחד על מוטיב ה"תמצית":

וההסתוריה הישראלית היא תמצית האידיאלי של ההסתוריה הכללית, ואין לך תנועה בעולם בכל העמים כולם שלא תמצא דוגמתה בישראל.

ההיסטוריה של עמנו נעה כמטוטלת בין שני קטבים, בין בניין לבין חורבן, בין התיישבות בארץ לבין גלות ממנה.⁴ הסיבה לתנועה קיצונית זו היא מפני שהברכה הכפולה שניתנה לאברהם אבינו, ברכת הזרע וברכת הארץ, קשורה קשר הדוק ותלוי בקיום ייעודו של העם, במילוי השליחות שהוטלה על

3 עיין על כך בהרחבה במאמרו של הרב יואל בן נון "לאומיות ואנושיות וכנסת ישראל" בספר "יובל אורות".
4 על כך בספרו של הרב מרדכי ברויאר "פרקי בראשית" חלק א, עמוד 217 ואילך.

אברהם אבי האומה. כשעם ישראל עושה רצון ה' ומגשים את ייעודו כממלכת כהנים וגוי קדוש, הרי הוא זוכה למימוש הברכות, לשבת בשקט ושלווה בארץ ישראל ולפרות ולרבות בה, וממילא מתאפשר לו למלא את שליחותו להיות אור בגויים. אולם אם חלילה הוא סוטה מהדרך הסלולה ומהייעוד של עם ה', גם הברכות מתמוססות ובטלות, כפי שאירע לאורך הדורות. תיאור היסטוריוסופי זה הינו תמצית פרשת הגלות והגאולה, הברכה והקללה שבפרשת "כי תבוא" (דברים כח, סב-סד):

וּנְשֹׂאֲרֵתֶם בְּמַתִּי מַעַט תַּחַת אֲשֶׁר הָיִיתֶם כְּכֹכְבֵי הַשָּׁמַיִם לְרֹב כִּי לֹא שָׁמַעַתְּ בְּקוֹל ה' אֱלֹהֶיךָ. וְהָיָה כַּאֲשֶׁר שָׁשׂ ה' עֲלֵיכֶם לְהִיטִיב אֶתְכֶם וּלְהַרְבּוֹת אֶתְכֶם כֶּן יֵשִׁי ה' עֲלֵיכֶם לְהַאֲבִיד אֶתְכֶם וּלְהַשְׁמִיד אֶתְכֶם וְנִסַּחְתֶּם מֵעַל הָאֲדָמָה אֲשֶׁר אֲתָה בָּא שְׁמָה לְרִשְׁתָּהּ. וְהִפְיֵצְךָ ה' בְּכָל הָעַמִּים מִקְצֵה הָאָרֶץ וְעַד קְצֵה הָאָרֶץ.

משמע שגם ברכת הזרע וגם ברכת הארץ עלולים להילקח מעם ישראל. לדאבונו, הקללה הכפולה הזו אכן התרחשה פעמיים בתולדות עמנו. אלא שמתברר שקללת הגלות איננה מיוחדת רק לעם ישראל, וכי גם שאר העמים נמצאים בעצם בגלות. אלא שבשונה מגלות ישראל, גלות שאר האומות נגזרה על כלל האנושות יחד, בעת אחת מן העתים, ולכאורה אין היא עתידה להתבטל. כך עולה מפרשת מגדל בבל: התורה מספרת על שתי התחלות בתולדות האנושות. המבול בימי נוח חתם את הפרק הראשון בתולדות האנושות, ולאחריו מתחילה האנושות מחדש. בבריאה השנייה, כפי שניתן לקרוא לימות העולם לאחר ימי המבול, הספיקה האנושות לשבת יחד משך זמן קצר יחסית, עד שבאה עליהם הגלות: "וַיִּפֶץ ה' אֶת־עַם מִשֵׁם עַל פְּנֵי כָל הָאָרֶץ וַיַּחְדְּלוּ לְבִנֵּת הָעִיר: עַל כֵּן קָרָא שְׁמָהּ בְּכָל כִּי שֵׁם בָּלֵל ה' שִׁפְתַי כָּל הָאָרֶץ וּמִשֵׁם הִפְיֵצֵם ה' עַל פְּנֵי כָל הָאָרֶץ" (בראשית יא, ח-ט). ההפצה על פני כל הארץ בידי ה' שמופיעה בפרשת נוח, מהדהדת באוזנינו בעת קריאת פרשת הברכה והקללה שבפרשת כי תבוא. אותו פיזור מקצה הארץ ועד קצה הארץ שנגזר על עם ישראל אם יפר את בריתו עם ה', התרחש בבבל כשהאנושות המאוחדת והמכונסת התנפצה לרסיסים וממנה נוצרו שבעים אומות העולם.ⁱⁱⁱ

מאז שהופצה האנושות לארבע כנפות תבל, התבצרה כל אומה במקומה ונאבקה על קיומה. מלחמות מלוות ומעצבות את כל תולדות האנושות מאז ועד היום. השאלה המטרידה היא האם נגזר על האנושות להישאר לנצח חברה מסוכסכת? עוד יש לברר האם יש יתרונות גם למציאות מפולגת זו? על כך כותב הרב בפרק החמישי ב"אורות ישראל", פסקה יא:

ראויה היא האנושיות שתתאחד כולה למשפחה אחת, וחדלו אז כל התגרות וכל המדות הרעות היוצאות מחילוקי עמים וגבולותיהם. אבל העולם צריך להעידון התמציתי, שהאנושיות משתכללת על ידו בעושר הצביונים המיוחדים של כל אומה.

כלומר, לדעת הרב ראוי הדבר שהאנושות כולה תחזור ותתגבש לכדי משפחה אחת, כשם שהיה לפני הפילוג, שהרי כל המלחמות והחורבנות שהופיעו בעולם הם תוצאה של התפוררות משפחת העמים וריבוי הלאומים, השפות והתרבויות, הנאבקות על קיומן. בהעדר האיום הקיומי, יחדלו כל התגרות. אבל יש גם צד אחר, חיובי בפילוג זה, הנכון לעולם שבינתיים, והוא שריבוי התרבויות יוצר עולם בעל כוחות רבים ומגוונים, ובשל הרצון של כל אומה להציג ולשכלל את היכולות המיוחדות שלה, מתאפשר פיתוח ושכלול של העולם. נמצא שכשתשוב האנושות להתנהל כמשפחה אחת, המתח שבין הלאומים ייעלם ואיתו עלול לפוג גם החפץ הפנימי לשכלל את העולם. האחדות עלולה לגרור רפיון ויחדל העולם מלהתפתח. ממילא יש לתהות כיצד תישמר אחדות ואחוות העמים, ועם זאת ימשיכו להופיע בעולם הגוונים השונים של האנושות המקדמים את העולם? על כך משיב הרב (שם):

וזה החסרון תשלים כנסת ישראל, שתכונתה היא כמין אוצר רוחות גדול הכולל בקרבו כל כשרון וכל נטיית רוח עליונה. ובמילואה הגמור של כנסת ישראל יהיה שמור בעולם, ביחוד ע"י קישורה עם כל העולם כולו, כל הטוב שיוצא מפלוגת עממים, ושוב לא ימצא כל צורך בהתפלגות הממשית, והיו כל העמים הכלליים חטיבה אחת, ועל גביהם בתור אוצר קדוש, ממלכת כהנים וגוי קדוש, סגולה מכל העמים, כאשר דבר ד'.

בהיות עם ישראל אנושות בזעיר אנפין, הרי הוא מכיל בתוכו את שלל הגוונים וההופעות של האנושות, וכשעם ישראל יעמוד בכל כוחו ומילואו, כל הגוונים שבו יאירו באופן נכון. מהפסיפס המלא המרכיב את כוחותיו של עם ישראל, תוכל כל אומה לשאוב את הנטייה המיוחדת לה ותביא אותה לידי ביטוי רחב. תיאור זה של הרב אינו תקווה או משאלת לב אלא הוא בוקע מדברי הנביא ישעיהו (ב, ב-ד):

וְהָיָה בְּאַחֲרֵית הַיָּמִים נֶכֶן יִהְיֶה הַר בֵּית ה' בְּרֹאשׁ הַהָרִים וְנִשְׂא מִגְבְּעוֹת וְנִהְרָו אֵלָיו כָּל הַגּוֹיִם: וְהָלְכוּ עַמִּים רַבִּים וְאָמְרוּ לָכוּ וְנַעֲלֶה אֶל הַר ה' אֶל בֵּית אֱלֹהֵי יַעֲקֹב וְיִרְנֹו מִדְּרָכָיו וְנִלְכְּה בְּאַרְחֵיתָיו כִּי מִצִּיּוֹן תֵּצֵא תוֹרָה וְדָבַר ה' מִירוּשָׁלַם: וְשָׁפַט בֵּין הַגּוֹיִם וְהוֹכִיחַ לְעַמִּים רַבִּים וְכָתְתוּ חֲרָבוֹתָם לְאִתִּים וְחַגִּיתוּתֵיהֶם לְמִזְמֵרוֹת לֹא יִשָּׂא גּוֹי אֶל גּוֹי חָרֵב וְלֹא יִלְמְדוּ עוֹד מִלְחָמָה.

ישעיהו מתנבא על המקדש שאנו מצפים לבנייתו וקובע שהוא לא יהיה מיוחד רק לישראל, אלא יהווה מקדש שאליו ינהרו כל אומות העולם. הסיבה שהעמים יבואו לבקש את דבר ה' מציון נובעת מהיות עם ישראל "תמצית ההווה". האומות יעלו לירושלים על מנת לקבל הנחיות מדויקות על הדרך המיוחדת המתאימה לכל אחת מהן, המביאה לידי ביטוי את הכישרון והגוון המיוחד להן. נמצא אם כן, שכאשר יושלם תהליך השיבה של עם ישראל לארצו והוא יוכל למלא את ייעודו, יושלם גם בניין האנושות שתשוב ותתאחד למשפחה אחת העולה כולה למקדש בהר בית ה'. או אז יתבטלו כל התגרות בין העמים, המלחמות שפרצו בשל הפירוד יחדלו וכל סכוכי הדעות יבואו לידי יישוב על ידי עם ישראל, שבהיותו אנושות בזעיר אנפין ידע מה מקומה ותפקידה המדויק של כל אומה. נמצא שמה שבעבורנו הוא תהליך היסטורי של עמנו, הוא בעצם בבואה לתהליך ההיסטורי של כלל האנושות. גלות ישראל בעקבות חטאי האומה מקבילה להפצת האנושות כולה בשל חטאיה, עד שיבוא היום בו כל האנושות תחזור ותתאחד למשפחה אחת, כשם שעם ישראל יחזור ויתאחד בארצו, כדברי הרב בסוף פסקה יא בפרק ה: "והיו כל העמים הכלליים חטיבה אחת, ועל גביהם בתור אוצר קדוש, ממלכת כהנים וגוי קדוש, סגולה מכל העמים, כאשר דבר ד".

זאת ועוד, הרב קובע כי "ההסתוריה הישראלית היא תמצית האידיאלי של ההסתוריה הכללית". אידיאל הוא הנטייה של האדם לרעיון נשגב כלשהו. סיפור ההיסטוריה הישראלית ממוקד בניסיון המרתק גם של יחידי סגולה וגם של אומה שלמה להגיע לקרבת אלוהים, לחיות לאורו של חזון תיקון העולם, לבנות חברה מתוקנת ומוסרית. יחד עם זאת הסיפור הישראלי יודע לספר גם על הכישלונות והנסיגות כדרכם של בני אנוש, ועל ניסיונות התיקון והריפוי של השברים. במונח זה, הסיפור של עם ישראל הוא גם סיפורה של ההיסטוריה האנושית המנסה למצוא את סדר החיים הנכון של הפרט והכלל.

ואין לך תנועה בעולם בכל העמים כולם שלא תמצא דוגמתה בישראל.

המושג "תנועה" במשפט זה יכול להתפרש באופנים שונים. יתכן שכוונת הרב לתנועות החברתיות של זמנו שהיהודים תפסו בהן חלק בולט כמו הקומוניזם, המרקסיזם, הסוציאליזם, הליברליזם, הקומופוליטיות ועוד. הפער בין גודלו הקטן יחסית של העם היהודי לבין השפעת בניו על תנועות חובקות עולם אלו מדגימה את רעיון "התמצית האידיאלי של ההסתוריה הכללית".

אפשר שיש לפרש את דבריו של הרב בצורה רחבה יותר, ולפיה המושג "תנועה" מתפרש כאן כשאיפה לביטוי ערכי. רוצה לומר, שערכי היסוד של האנושות כולה מופיעים בקרב חלקים שונים של עם ישראל, ולא עוד אלא שמקורם של רבים מהם הוא בעם ישראל. כך למשל שאיפת הצדק הוא מושג ישראלי, ומקורו בציווי "צֶדֶק צֶדֶק תִּדְרֹף" (דברים טז, כ), כמוה גם שאיפת החירות שהופיעה לראשונה ביציאת מצרים, המלחמה בעבדות, עשיית החסד, והשאיפה לרווחה. כל אלו הינם מושגים שנראים כיום כמוסכמים על העולם כולו, ונתבעים על ידי אזרחי העולם, אך יש לדעת שתופעה עולמית זו היא חדשה יחסית. מושגים אלה הינם ערכים שתורתנו קראה לנו לפעול לאורם כבר לפני אלפי שנים, ולא היו מקובלים כלל בעולם כולו. עד לפני שנים לא רבות ערכים אנושיים בסיסיים ביותר לא היו רווחים בחברות שנחשבות היום לנאורות ולמתקדמות בעולם. כך לדוגמה העבדות באמריקה נאסרה רק לפני

כמאה וחמישים שנה, ועד אז מושגי השוויון והחירות כלל לא היו קיימים בה. לעומת זאת, אבי האומה, אברהם אבינו, נשא את שפחתו הגר לאשה, על פני שרה אשתו, ולא עוד אלא שהשפחה סברה שהיא תירש את אדונה. זו מציאות שאי אפשר היה להעלות על הדעת בכל אומה אחרת בימי קדם. וכן ככל שנסווה את סולם הערכים שהיה קיים בישראל לבין זה של אומות העולם בימי קדם, נגלה פערים עצומים. לפי זה "תמצית" מתפרש כתחילת הופעתו של דבר מה שבהמשך דולל, וכיוצא בזה רעיונות יסודיים של תורת ישראל הופיעו בהמשך ההיסטוריה בצורה מדוללת באומות העולם.

ואמונתה היא התמצית המסולת והמקור המשפיע את הטוב והאידיאליות לאמונות כולן, וממילא הכח המבקר את כל המושגים האמוניים, עד שיביאם למדרגת שפה ברורה לקרא כולם בשם ה', ואלהיך קדוש ישראל אלהי כל הארץ יקרא.

כשם שהסולת הינה הקמח הטהור שנופה מכל פסולת, כך אמונת ישראל היא התמצית הנקייה מכל תערובת של אמונות זרות. אחרי שהעבודות הזרות למיניהן זיהמו את אמונת הייחוד של אדם הראשון, באה אמונת ישראל וניקתה את העולם מהתערובות המשובשות הללו. הנצרות והאסלאם שאבו אמנם את יסודי אמונתן מתורת ישראל, אך תפיסת האלוהות שלהם היא חלקית, ועדיין נותרו בעולם אמונות שמעורבים בהן צללי עבודה זרה. אמנם אם ימצא צד של טוב באמונות הללו, הרי שמקורו באמונה הישראלית המשפיעה על האמונות כולן. וכיוון שכנסת ישראל משפיעה את האידיאלים – את החיפוש אחרי רעיונות נשגבים – על האמונות כולן, לכן היא גם הכוח המבקר את כל המושגים האמוניים של כל הדתות. כפי שהתבאר לעיל, באמונות השונות קיימים ערכי יסוד בהשראת מושגים המופיעים בתורת ישראל, כגון הצדק והחירות, ומעל כולם אמונת הייחוד. אך אל לנו לחשוב שיש זהות בין הופעת ערכים אלו כפי שהתורה מצווה אותנו לגביהם, ובין הופעתם המעוותת והחלקית באמונות האחרות. לכן יש לנו ביקורת על האמונות של אומות העולם ועלינו לדעת להבחין ולהבדיל בינינו לבינן.

הביקורת הזו תישמע עד שהאנושות והאמונות כולן תבואנה "למדרגת שפה ברורה לקרא כולם בשם ה'". מקור הביטוי בדברי הנביא צפניה (ג, ט): "כִּי אֶזְכֹּר אֶת הַיְהוָה אֵל עֲמִים שָׁפָה בְרוּרָה לְקָרָא כָּל־שֵׁם ה' לְעַבְדוֹ שָׁכַם אֶת־דָּ". זאת לעומת הקריאה שלהם עתה בשם ה' שהיא מגומגמת ומבולבלת. זה יהיה התיקון לפירוד משפחת האנושות שהחל במגדל בבל, וקיבל ביטוי גם בכלבול השפות ללשונות רבים. האנדרלמוסיה התרחשה לא רק בשדה המילולי אלא גם ביסודות האמוניים של האנושות. כשיבוא היום שבו יתוקן הרשע בעולם, אזי גם ישובו העמים כולם לדבר בשפה אחת. לא יהיה זה קיבוץ פיזי גרידא, אלא התכנסות שיש בה תיקון אמוני; מאנושות שנגזר עליה פיזור בשל מלחמתה בבוראה והצבת עצמה במרכז, כמאמר בני דור הפלגה "וְנַעֲשֶׂה לָנוּ שֵׁם" (בראשית יא, ד), תשוב האנושות ותתאחד סביב הקריאה בשם ה'.

הפסוק החותם את הפסקה מופיע בפרק נד בספר ישעיהו, העוסק בשיבת עם ישראל לארצו. באזכורו כאן מתבארת משמעותו העמוקה, והיא שבו רמוזה התלות וההלימה שבין תולדות ישראל ומצבו ובין תולדות האנושות ומצבה, כפי שהתבאר. כך בתחילה מנחם ישעיהו את עם ישראל ומתנבא על שיבתו לארצו (א-ד): "רְגִי עֶקְרָה לֹא יִלְדָה... הִרְחִיבִי מְקוֹם אֶתְלָךְ וִירִיעוֹת מִשְׁכְּנֹתֶיךָ יִטוּ אֶל תַּחֲשֻׁכֵי הָאָרֶץ כִּי מִיתְרֶיךָ וִיתְדֹתֶיךָ חֲזָקוּ: כִּי יִמִּין וְשִׁמְאוֹל תִּפְרָצִי וְיִרְעַךְ גּוֹיִם יִירָשׁ וְעָרִים נִשְׁמֹת יוֹשִׁיבוּ: אֶל תִּירָאֵי כִּי לֹא תְבוֹשִׁי וְאֶל תִּקְלָמִי כִּי לֹא תִחְפְּרִי כִּי בִשֵׁת עֲלוֹמֶיךָ תִּשְׁכַּחֲוּ וְחִרְפַת אֱלֹמֹתֶיךָ לֹא תִזְכְּרִי עוֹד". לאחר מכן הוא מוסיף שיחד עם תחיית האומה בארצה, יעלו כל העמים כולם אל הר בית ה' כדי ללמוד מאורחותיה של תורה, וייוודע כי ה' הוא אלוהי כל הארץ (שם, ה): "כִּי בְעֲלֶיךָ עֲשֵׂיךָ ה' צְבָאוֹת שְׁמוֹ וְגֹאֲלֶךָ קְדוֹשׁ יִשְׂרָאֵל אֱלֹהֵי כָל הָאָרֶץ יִקְרָא". כך מתאחדת נבואת ישעיהו עם נבואת צפניה להצבת המטרה הסופית של כנסת ישראל. יצירת עם ישראל וגאולתו אחרי הגלות הממושכת איננה מטרה

לעצמה אלא שלב חשוב ומכריע ביישום התוכנית השמימית של "ישראל שקדמו לעולם", על מנת להביא את האנושות כולה לקרוא בשם ה'.

הוספה א

הרב סולובייצ'יק בספרו "ימי זיכרון" (עמ' 60) ביאר את דברי הרמב"ן:

פשוטו של מאמר זה ברור בתכלית. מידת יסוד נקראת "כל", כנאמר: "לך ה' הגדלה והגבורה והתפארת והנצח וההוד כי כל בשמים ובארץ לך ה' הממלכה והמתנשא לכל לראש" (דהי"א כט, יא). במקרא זה מנויות כל שבע המידות מחסד עד מלכות. מידת יסוד כלולה בכל. אם כן הרי שמלכות, היא הספירה האחרונה הנאצלת מן יסוד, קרויה בת הכל ובקיצור בכל. זהו שאמרו: "ואברהם בא בימים וה' ברך את אברהם בכל - בת היתה לאברהם ובכל שמה". פירושו: בורא העולם קבע, שמידת המלכות, "לך ה' הממלכה", תסומל ותיוצג על ידי האומה הישראלית הקרויה כלה או כנסת ישראל, כלומר: כלול מן הכל או כנסת הכל, מפני שנוהרות לתוכה ומתכנסות בה כל המידות מחסד ואילך. מידת יסוד היא הנהר שנוהרים אליו כל הכוחות והמידות של הספירות ולכן קרוי הוא כל. מן מידת יסוד, היינו כל, נוהרות כולן למלכות, היינו למידת בכל המיוצגת על ידי כנסת ישראל.

פירוש דבריו הוא שהקב"ה ברא את עולמו במבנה של עולמות המשתלשלים זה מזה וקשורים זה לזה, כך יורדת הרוחניות הצרופה ומשתלשלת עד שהיא מתגשמת ומאפשרת את התהוותו של עולמנו החומרי. ישנן שבע ספירות-מידות, שקיימות לעד, ומהן העולם מתקיים: חסד, גבורה, תפארת, נצח, הוד, יסוד ומלכות. החסד והגבורה פועלות זו כנגד זו, והן מתכנסות למידת תפארת. התפארת הינה השילוב המאוזן של החסד והגבורה. כך פועלות זו כנגד זו גם מידות הנצח וההוד, המתמזגות אל מידת היסוד, בשילוב השפעת מידת התפארת. נמצא אם כן שמידת היסוד היא תחתית ה"משפך" שאליו נשפכות כל המידות. היסוד מנהיר את כל הכלול בו אל המידה השביעית והאחרונה, המלכות, שבה וממנה מתגשמים הדברים ויוצרים את עולמנו. הרו של "בתו" של אברהם ש"בכל" שמה, הוא חשיפת תכלית שליחותו של אברהם אבי האומה הישראלית, שבורך "בכל". לכן תפקיד צאצאיו של אברהם בעולם הוא לגלות את מלכותו של ה', בבחינת "וְאַתֶּם תִּהְיוּ לִי מִמְלַכֶּת כְּהִנִּים וְגוֹי קְדוֹשׁ" (שמות יט, 1).

הוספה ב

עתה נוכל להבין את דברי הרב בתחילת הפסקה שבה אנו עוסקים: "כנסת ישראל היא תמצית ההוויה כולה". "תמצית" פירושו ריכוז של עיקר הדבר ומהותו. "הוויה" פירושה מציאות, ובענייננו הכוונה להתגלויות השונות של ה' בעולם כפי שנתפסות בחושים שלנו, ולמעלה מזאת כפי שהן משתלשלות בשבע הספירות, בעולמות העליונים, שדרכם עובר האור האלהי עד להתגשמותו בעולם הזה. ריכוזו של כל ההופעות השונות הללו, ניתן למצוא גם בעולם הזה ודווקא בישראל, כפי שממשיך ומבאר הרב: "ובעולם הזה נשפע תמצית זו באומה הישראלית ממש, בחומריותה ורוחניותה, בתולדתה ואמונתה". מעתה אפשר לומר ש"כנסת ישראל" היא כינוס ההופעות השונות של אור ה' בדרכי חייו של עם ישראל.

לאור דברים אלה ניתן להבין את דברי המדרש המופיעים בפירושו הראשון של רש"י על התורה ש"ישראל קדמו לעולם". כמובן שאין הכוונה לעם ישראל, שהרי עם ישראל לא קדם לעולם אלא

הופיע בו לראשונה על ידי אברהם אבינו. יש לבאר שהמדרש מכוון למושג "כנסת ישראל", דהיינו לסדרי הופעת ה' בעולם, בהשתלשלות מהספירות השונות שקדמו לבריאת העולם, סדרים העתידים להופיע בו בשלמות על ידי אומה שתזכה לשם זה, ישראל.

הוספה ג

אפשר להוסיף עוד שכשם שלאנושות היה עיר ומגדל שראשו מגיע השמימה, כך גם לעם ישראל עיר ומגדל; העיר זו ירושלים, והמגדל זהו בית המקדש. ואחרי שהצבענו על הדומה, יש לבקש את ההבדלים, והעיקרי שבהם הוא שבעוד שהאנושות רצתה מגדל על מנת להגיע לשמים, אנחנו מבקשים שהשמים יבואו למגדל. זהו הבדל מהותי. אצלנו ה"עיר והמגדל" לא משמשים אמצעי למימוש שאיפות אנושיות, אלא ירושלים והמקדש, הם עצמם השאיפה, והם הם יסוד חיינו. הר המוריה, הוא המקום אשר בחר ה' לשבתו, ואליו קשורים כל הלבבות. מסיבה זו גם השלכות הפיזור בגלות על העיר והמגדל שונות בין האנושות לבין עם ישראל. כשאומות העולם התפזרו בכל קצוות תבל, נותק כל קשר עם העיר ולא נותר מהמגדל דבר. ואילו עם ישראל, גם בהיותו בארצות גלותו, נשאר מחובר בכל נימי נפשו לירושלים ולמקדש, אליהם כיוונו היהודים בכל הדורות את ליבם ואת תפילותיהם. השאיפה לשוב אל עיר הקודש ומקדש ה' היא שנתנה לאומה הגולה את חיותה. התקווה לשוב ולבנות את העיר והחזון לעבוד את ה' במקדש שישוב ויכון, הם שאפשרו לצלוח את הקשיים הרבים של החיים במדבר העמים.